

Павленко С. Ф., кандидат исторических наук, доцент, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), pavlenko_s_f@ukr.net

Источники по истории корпусов Киевского национального университета имени Тараса Шевченко первой половины XX ст. в личном фонде П. Алешина

Проанализирован комплекс архивных документов личного фонда П. Алешина, относящихся к истории главного (красного) и нынешнего гуманитарного корпусов Киевского национального университета имени Тараса Шевченко первой половины XX ст.

Проведена классификация архивных документов данного фонда, исследован их информационный потенциал для изучения данной проблемы. Рассмотрен вклад архитектора П. Алешина в проектирование будущего университетского городка.

Ключевые слова: история, источник, документ, архив, личный фонд, здание, корпус, университет, гимназия, восстановление, реконструкция, архитектор, П. Алешин, Киев.

* * *

УДК 904(477.82):728. 81/82

Пословська А. В.,
аспірантка кафедри археології,
давньої та середньовічної історії України,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк),
poslovska91@mail.ru

АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА У ДОСЛІДЖЕННЯХ МУРОВАНІХ ЗАМКІВ ВОЛИНИ

Розглядається питання історії та сучасного стану археологічних досліджень мурованих замків у Луцьку, Володимирі, Острозі, Дубно та Корці.

Мета роботи – показати як змінюються уявлення про історію замків Волині в залежності від результатів досліджень різних періодів. Серед мурованих замків регіону найбільш досліджуваним у різний час є Луцький. Історичну цінність мають рештки замку у Володимирі, який проіснував менше двох років. Розглянуто питання хронології культурного шару та виділено особливості замків у Дубно, Острозі, Корці.

На основі аналізу джерел та літератури замки розглядаємо не лише як оборонну споруду, архітектурну чи археологічну пам'ятку, але і як суспільно-політичний організм. Будівництво замків в Волині підтверджує існування цілісних комплексів, яким відводилась важлива роль в системі оборони регіону.

Ключові слова: муровані замки, археологічні джерела, Волинь, Луцьк, Володимир, Острог, Дубно, Корець.

Існуючий комплекс писемних джерел дозволяє вивчати історію замків Волині, однак на основі археологічних джерел ці дані можна значно доповнити та уточнити. Основу кладки ранніх замків становив, в основному, камінь, але велику частину архітектурних деталей було добудовано з цегли. На основі цього об'єктом дослідження обрано замки, в яких муровані елементи збереглися найкраще.

Археологічні дослідження замків Волині розпочалися з другої половини XIX ст. Вони проходили за ініціативи Київської археографічної комісії. Оборонні споруди Волині досліджував В. Антонович. В його «Археологічній карті» згадані замки у Клевані, Луцьку, Олиці, Володимирі, а також у Дубно та Острозі. З другої половини XX ст. дослідження замків Волині продовжилося. Історія Луцького замку стає об'єктом вивчення таких науковців, як Г. Логвин [9], М. Кучинко [7], М. Малевська [10], С. Терський [20], Б. Колосок [5]. Дослідження замку у Володимирі проводив С. Панишко [14]. Замок у Дубно досліджували І. Свешніков [19] та В. Гупало [4]. Замки у Корці, Острозі, Дубно стали предметом наукових зацікавлень Б. Прищепи [15; 16; 17].

Напевно, Луцький замок можна віднести до найбільш досліджуваних. У ревізії замку 1545 р. прямо зазначається, що його почав будувати великий князь Любарт, а

завершив князь Свидригайло [8, с. 131]. Однак цьому судженню необхідно підтвердження, яке ми знаходимо в археологічних джерелах.

Перші спроби археологічних досліджень на території Луцького замку були пов'язані з відкриттям у 1852 р. гробниці при церкві св. Іоана Богослова. Історіографія проблеми дозволяє виділити декілька тверджень на час побудови замку. Першим розглянемо думку В. Антоновича, який вважав, що його збудував Вітовт [1, с. 48].

Наступне твердження говорить про неперервність традицій оборонного будівництва на території давнього городища. На цьому наголошує Я. Фітцке. Дослідник разом з інженером Я. Захватовичем відкрили сліди земляної фортифікації ранньосередньовічного городища. На основі знайдених фрагментів кераміки воно було датоване XI–XII ст. [21, с. 96].

Важливими у вивченні оборонних споруд Луцька були археологічні дослідження П. Раппопорта. Результати цих досліджень лягли в основу нового датування. Так як Луцьк згадується в писемних джерелах з XI ст., то дослідник допускав можливість існування уже в цей час укріплень дитинця. П. Раппопорт вважав, що на початку чи в середині XIV ст. у Луцьку розпочалось будівництво цегляних укріплень. А на кінець XIV – початок XV ст. стіни Верхнього і частково Нижнього замку були цегляними [18, с. 67]. Отже, П. Раппопорт відносить будівництво замку до часів князювання Любарта.

Нове датування висунув Г. Логвин, який вважав, що Луцький замок був збудований ще в період правління Мстислава Даниловича та Юрія Львовича, у кінці XIII ст. – на початку XIV ст. [9, с. 150].

Результатами архітектурно-археологічних досліджень М. Говденко та М. Кучинка у 1978 р. стало припущення про спорудження цегляного замку наприкінці XIII ст. на фундаментах кам'яного замку попереднього часу [2, с. 319–320]. Пізніше М. Кучинко висловив нове твердження про побудову кам'яного замку ще в XI ст., а будівництво цегляного замку відніс до кінця XIII–XIV ст. [7, с. 146].

Інше датування належить М. Малевській, яка вважала, що початкові оборонні укріплення дитинця та час спорудження першого валу відносяться до X–XIII ст. На думку М. Малевської, кам'яний замок був побудований на місці дерев'яно-земляних укріплень дитинця не раніше середини XIV ст. [10, с. 309].

Дослідження на території Верхнього та Нижнього замків проводив С. Терський. Їх результатом став висновок про те, що основні будівельні роботи замку здійснювались за часів Любарта, а завершувалися у період правління Вітовта та Свидригайла [20, с. 50]. Археологічні дослідження С. Терського підтвердили і частково доповнили висновки М. Малевської.

Б. Колосок, спираючись на опис Луцького замку 1545 р., зазначає, що Верхній та Окольний замки почав будувати князь Любарт, а закінчував Свидригайло, проте Окольний замок так і не був добудований [5, с. 46].

Таким чином, археологічні джерела підтверджують та щею уточнюють дані писемних джерел з приводу спорудження Луцького замку.

Мурований замок був збудований також у сучасному Володимирі–Волинському, хоча він проіснував менше двох років. Історія Володимирського замку описана у Хроніці Яна із Чарнкова, окремі частини якої відомі нам завдяки перекладу Ю. Мициком [12]. Замок також

описується у Ревізії 1545 р., де зазначається, що він збудований за Казимира та був спалений [8, с. 103].

Вперше археологічні дослідження на місці замку у Володимирі провів В. Антонович, зокрема у 1891 р. були відкриті цегляні фундаменти стіни, яка оточувала замок. На думку дослідника, стіни були збудовані в XIV ст. королем Казимиром [1, с. 64]. Дослідження В. Антоновича підтвердили інформацію про будівництво Володимирського замку з Хроніки Яна з Чарнкова.

П. Раппопорт висловив припущення, що дитинець давньоруського Володимира в XIV ст. називали замком, який у 1340 р. був ще дерев'яним [18, с. 110].

Археологічні дослідження замку у Володимирі проводив М. Кучинко. У 1975 р. була досліджена стіна довжиною 10 м в північно-західній частині дитинця біля основи валу. Дослідник вважає, що це була частина монументальної споруди XIII–XIV ст. [6, с. 349].

У 1975–76 рр., 1982 р. та 1989 р. кам'яний замок у Володимирі досліджувала експедиція під керівництвом М. Малевської. На основі стратиграфічних даних, М. Малевська та Є. Шолохова період будівництва замку віднесли до середини XIV ст. і пов'язали його із згаданим у писемних джерелах об'єктом будівництва короля Казимира III, який був недобудований [11, с. 327–328].

Наступні дослідження на городищі у Володимирі проводились у 1997 р. Після цього археологічні розкопки відновились з 2010 р. У південно-східному куті дитинця були виявлені дві стіни. За матеріалом та характером кладки поперечна стіна була схожою на поздовжню і, можливо, являла собою елемент оборонної башти [14, с. 327]. Важливо, що фундамент та нижня частина стіни після консервації у 1370 р. не перебудовувалися, тому рештки замку можуть бути еталоном для порівняння інших знахідок аналогічного періоду.

Мурований замок розміщується також в Острозі. Володіння князів Острозьких описані в інвентарях, які упорядкував В. Атаманенко. Зокрема, в Акті поділу володінь В.–К. Острозького між його синами в 1603 р. згадується замок в Острозі. У фрагменті ревізії володінь О. Острозького перед їх поділом між його дочками 1620 р. згадується замок поруч з містом [13, с. 185]. Опис Острозького замку міститься також в інвентарі 1621 р. [13, с. 295–296].

З точки зору археології замок князів Острозьких вперше описав В. Антонович. Дослідник зазначав, що в Острозі є городище, захищене з двох сторін кручами, а з двох інших ровом. В замку розміщена давня церква Богоявлення, збудована в XV ст. князями Острозькими [1, с. 96].

Вперше стаціонарні археологічні дослідження на території замку проводив І. Бондар у 1957–1958 рр. На Замковій горі йому вдалося простежити залишки оборонної стіни замку князів Острозьких, знайдено фрагменти керамічних виробів доби Київської Русі та пізнішого часу [16, с. 185].

У 1967–1969 рр. на Замковій горі дослідження проводила О. Годованюк. Наявність готичних елементів в архітектурі та особлива форма бійниць, які частково збереглися у першому ярусі, дали змогу дослідниці припустити, що первісне ядро «Вежі мурованої», або як її ще називають палата князів Острозьких або Замок, було споруджено в кінці XIV – на початку XV ст. [3, с. 169]. «Вежа мурована» була житловою баштою, тобто спостерігаємо пристосування житлових споруд до вимог

оборони. Також це збережена будівля замку, збудована після татаро-монгольської навали на території Волині.

На думку Б. Прищепи, у XII – першій пол. XIII ст. Острог складався із замку в межах Замкової гори і розташованого поряд селища площею близько 1,5 га. Дослідник припускає, що в цей час він функціонував як первинний осередок суспільно-економічної організації найближчої округи, адміністративний центр невеликої волості [16, с. 189].

Будівництво замку в Дубно пов'язують з іменем князя Константина Острозького. Нагляд за земляними роботами по облаштуванню замку у Дубно здійснював О. Цинкаловський [19, с. 1]. З 1995 р. на території замку археологічні розкопки проводив І. Свешніков. Дослідник зробив висновок, що з кінця X ст. місце розташування Дубенського замку обирається для постійного проживання [19, с. 26]. На основі знайденої на замковому дворі монети Яна Казимира 1666 р. встановлено, що культурний шар над кам'яною бруківкою замкового подвір'я датується першою половиною XVII ст. [19, с. 21].

Археологічні дослідження території замку у м. Дубно, розпочаті І. Свешніковим, продовжила у 1995–1997 рр. В. Гулаю. Виявлені археологічні джерела підтвердили існування багатшарового поселення з непорушеним культурним шаром різних епох [4, с. 28].

Топографію Дубна на основі археологічних джерел і особливостей розташування бастионного замку відносно місця городища (його дитинця) досліджує Б. Прищеп. Йому вдалося встановити, що городище на схід від кам'яного замку князів Острозьких було дитинцем, а кам'яний замок збудовано, вірогідно, у межах околиного міста епохи Київської Русі [17, с. 168].

Про те, що в містечку Корці залишились руїни замку, заснованого в кінці XIV ст., зазначав ще В. Антонович у своїй «Археологічній карті». Замок до кінця XVIII ст. декілька разів перебудовувався [1, с. 35]. У 1924–1925 рр. консерваційні роботи у Корецькому замку проводив люблінський консерватор Є. Сенніцький.

У 1989–1990 рр. дослідження проходили під керівництвом Р. Могитича. На території Корецького замку в шурфах простежено культурний шар XII–XIII ст., який перекритий шаром згарища, яке дослідники пов'язали із ординським погромом середини XIII ст. На думку І. Фуголь та Р. Могитич, дитинець літописного Корчеська займав мис на північ від замку, там де був збудований палац Чарторийських [22, с. 34]. Проте на основі археологічних досліджень цього мису Б. Прищеп та В. Чекурков не виявили культурного шару XII–XIII ст. А щодо розміщення замку князів Корецьких, то археологічні джерела дозволяють стверджувати, що він був збудований на дитинці літописного міста [15, с. 320].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі історичних досліджень археологічні джерела, поряд з писемними, дозволяють краще зрозуміти особливості функціонування замків, дають можливість конкретизувати багато аспектів їх історії, а також значно розширюють межі нашого пізнання про замки Волині. Археологічні дослідження дають підстави для встановлення етапів спорудження укріплень регіону, а також дозволяють висунути сміливі версії щодо етапів розбудови оборонних споруд Волині. Дослідження є перспективним та зумовлює необхідність подальшого опрацювання писемних джерел та проведення нових археологічних розкопок.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / В. Б. Антонович // Труды XI Археол. съезда. – М., 1901. – С.1–133.
2. Говденко М. М. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке / М. М. Говденко, М. М. Кучинко // Археологические открытия 1978 года. – Москва, 1979. – С.319–320.
3. Годованюк О. М. Вежа мурована в Острозькому замку / О. М. Годованюк // Українське мистецтвознавство. – Київ, 1969. – Вип.3. – С.164–172.
4. Гупало В. Д. Звіт про результати роботи Дубнівської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1997 р. / В. Д. Гупало. – Дубно: [б. в.], 1997. – 39 с.
5. Колосок Б. В. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 124 с.
6. Кучинко М. Раскопки древнего Владимира–Волынского / М. М. Кучинко // Археологические открытия 1975 года. – Москва, 1976. – С.349–350.
7. Кучинко М. М. Про час спорудження і ранню історію Луцького замку / М. М. Кучинко // УІЖ. – 1985. – №10. – С.144–146.
8. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – Київ, 2005. – 599 с.
9. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин – К.: «Мистецтво», 1968. – 463 с.
10. Малевская М. В. Исследования Луцкого замка / М. В. Малевская // Археологические открытия 1983. – Москва, 1985. – С.309.
11. Малевская М. В. Архитектурно-археологические исследования во Владимире–Волыском / М. В. Малевская, Е. В. Шолохова // Археологические открытия 1976 года. – Москва, 1977. – С.327–328.
12. Мищик Ю. Відомості про Україну XIVст. в Хроніці Яна з Чарноква / Ю. Мищик // Магістеріум. – 2004. – Вип.17: Історичні студії. – С.92–97.
13. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко; Редактор Л. Винар. – Острог, 2004. – 384 с.
14. Панишко С. Д. Мурований замок Казимира Великого у Володимирі / С. Д. Панишко // Старий Луцьк. Випуск 7. – Луцьк: Терен, 2011. – С.323–327.
15. Прищеп Б. А. Перші археологічні розкопки в Корці / Б. А. Прищеп, В. С. Чекурков // АДУ 2004– 2005 рр. – К.; Запоріжжя, 2006. – С.318–320.
16. Прищеп Б. Дослідження історичної топографії Острога доби середньовіччя / Б. Прищеп // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2009. – С.183–191.
17. Прищеп Б. Основні результати археологічних досліджень Волинських міст епохи Київської Русі у 1991–2010 рр. / Б. Прищеп // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2012. – Вип.16. – С.162–182.
18. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. / П. А. Раппопорт // Материалы и исследования по археологии СССР. – Л.: Из-во «Наука», 1967. – №140. – 221 с.
19. Свешніков І. К. Звіт про результати роботи Дубнівської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1995 р. / І. Свешніков, В. Гупало. – Дубно: [б. в.], 1995. – 54 с.
20. Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. / С. В. Терський. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
21. Фітцке Ян. Важливі відкриття у замку Любарта в Луцьку // Охрімченко Г. В. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 488 с.
22. Фуголь І., Могитич Р. Корецький замок / І. Фуголь, Р. Могитич // Вісник інституту «Укрзахідпроект-реставрація». – Львів, 1993. – Число №1. – С.33–37.
4. Hupalo V. D. Zvit pro rezultaty roboty Dubnivskoi arkheolohichnoi ekspeditsii Derzhavnogo istoryko–kulturnoho zapovidnyka u m. Dubno Rivnenskoj oblasti za 1997 r. / V. D. Hupalo. – Dubno: [b. v.], 1997. – 39 s.
5. Kolosok B. V. Lutsk – pamiatka arkhitektury ta mistobuduvannia: istoryko–arkhitekturnyi narys / B. V. Kolosok. – Lutsk: PVD «Tverdynia», 2011. – 124 s.
6. Kuchynko M. Raskopki drevnego Vladimira–Volynskogo / M. M. Kuchynko // Arkheolohicheskie otkrytiya 1975 hoda. – Moskva, 1976. – S.349–350.
7. Kuchinko M. M. Pro chas sporudzhennia i ranniui istoriui Lutskoho zamku / M. M. Kuchinko // UIZh. – 1985. – №10. – S.144–146.
8. Lytovska metryka. Knyha 561. Revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku. – Kyiv, 2005. – 599 s.
9. Lohvyn H. N. Po Ukraini. Starodavni mystetski pamiatky / H. N. Lohvyn. – K.: «Mystetstvo», 1968. – 463 s.
10. Malevskaya M. V. Issledovaniya Lutskoho zamka / M. V. Malevskaya // Arkheolohicheskie otkrytiya 1983. – Moskva, 1985. – S.309.
11. Malevskaya M. V. Arkhitekturno–arkheolohicheskie issledovaniya vo Vladimire–Volynskom / M. V. Malevskaya, E. V. Sholokhova // Arkheolohicheskie otkrytiya 1976 hoda. – Moskva, 1977. – S.327–328.
12. Mytskyk Yu. Vidomosti pro Ukrainu XIVst. v Khronitsi Yana z Charnkova / Yu. Mytskyk // Mahisterium. – 2004. – Vyp.17: Istorychni studii. – S.92–97.
13. Opysy Ostrozhhchyny druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st. / Upor. V. Atamanenko; Redaktor L. Vynar. – Ostroh, 2004. – 384 s.
14. Panyshko S. D. Murovaniy zamok Kazymyra Velykoho u Volodymyri / S. D. Panyshko // Staryi Lutsk. Vypusk 7. – Lutsk: Teren, 2011. – S.323–327.
15. Pryshchepa B. A. Pershi arkheolohichni rozkopky v Kortsi / B. A. Pryshchepa, V. S. Chekurkov // ADU 2004– 2005 rr. – K.; Zaporizhzhia, 2006. – S.318–320.
16. Pryshchepa B. Doslidzhennia istorychnoi topografii Ostroha doby serednovichchia / B. Pryshchepa // Studii i materialy z istorii Volyni. – Kremenets, 2009. – S.183–191.
17. Pryshchepa B. Osnovni rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen Volynskykh mist epokhy Kyivskoi Rusi u 1991–2010 rr. / B. Pryshchepa // Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu. – 2012. – Vyp.16. – S.162–182.
18. Rappoport P. A. Voennoe zochestvo zapadnoruskikh zemel X–XIV vv. / P. A. Rappoport // Materyaly i issledovaniya po arkheologii SSSR. – L.: Yz–vo «Nauka», 1967. – №140. – 221 s.
19. Svieshnikov I. K. Zvit po rezultaty roboty Dubnivskoi arkheolohichnoi ekspeditsii Derzhavnogo istoryko–kulturnoho zapovidnyka u m. Dubno Rivnenskoj oblasti za 1995 r. / I. Svieshnikov, V. Hupalo. – Dubno: [b. v.], 1995. – 54 s.
20. Terskyi S. V. Luchesk X–XV st. / S. V. Terskyi. – Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhika», 2006. – 252 s.
21. Fittske Yan. Vazhlyvi vidkryttia u zamku Liubarta v Lutsku // Okhrymenko H. V. Arkheolohichna spadshchyna Yana Fittske. – Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 2005. – 488 s.
22. Fuhol I., Mohytych R. Koretskyi zamok / I. Fuhol, R. Mohytych // Visnyk instytutu «Ukrakhidproekt–restavratsiia». – Lviv, 1993. – Chyslo №1. – S.33–37.

References

1. Antonovych V. B. Arkheologicheskaya karta Volynskoy gubernii / V. B. Antonovych // Trudy XI Arkheol. syezda. – M., 1901. – S.1–133.
2. Hovdenko M. M. Arkhitekturno–arkheolohicheskie isledovaniya v Lutskom zamke / M. M. Hovdenko, M. M. Kuchynko // Arkheolohicheskie otkrytiya 1978 hoda. – Moskva, 1979. – S.319–320.
3. Hodovaniuk O. M. Vezha murovana v Ostrozkomu zamku / O. M. Hodovaniuk // Ukrainske mystetstvoznavstvo. – Kyiv, 1969. – Vyp.3. – S.164–172.

Poslovska A. V., postgraduate student of the Department of archeology, ancient and medieval history of Ukraine, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Ukraine, Lutsk), poslovska91@mail.ru

Archaeological research sources in masonry castles of Volyn

The article researches the history and current state of archaeological research of stone castles in Lutsk, Volodymyr, Ostrog, Dubno, Korets.

The purpose of the study – pointed to the changes of ideas about the history of the Volyn castle depending on the results of these studies in different periods. The remains of the Volodymyr castle, which lasted less than two years, are of the historical value. The question of chronology of castle cultural layer in Dubno, Ostrog, Korets is studied.

On the analysis of the sources and scientific literature castles are reviewed not only as a fortification, architectural or archaeological monuments, but also as socio-political organisms. Construction of castles in Volyn region confirms the existence of unity complexes, which were assigned an important role in the defense area.

Keywords: masonry castles, archaeological sources, Volyn, Lutsk, Volodymyr, Ostrog, Dubno, Koretz.

Пословська А. В., аспірантка кафедри археології, древньої і середньовікової історії України, *Восточноевропейський*

національний університет ім. Леси Українки (Україна, Луцьк),
poslovska91@mail.ru

Археологические источники в исследованиях каменных замков Вольны

Рассматривается вопрос истории и современного состояния археологических исследований каменных замков в Луцке, Владимире, Остроге, Дубно, Корце.

Цель работы – показать, как меняются представления об истории замков Вольны в зависимости от результатов этих исследований разных периодов. Среди каменных замков региона наиболее изучаемым является Луцкий. Историческую ценность имеют остатки замка во Владимире, который просуществовал менее двух лет. Рассмотрены вопросы хронологии культурных напластований замков в Дубно, Остроге, Корце.

На основании анализа источников и литературы замки рассматриваем не только как оборонительное сооружение, архитектурную или археологическую памятку, но и как общественно-политический организм. Строительство замков на Вольны подтверждает существование целостных комплексов, которым отводилась важная роль в системе обороны региона.

Ключевые слова: каменные замки, археологические источники, Вольны, Луцьк, Владимир, Острог, Дубно, Корце.

* * *

УДК 030

Бойко Ю. О.,
кандидат історичних наук,
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського (Україна, Київ),
Julia_b_n@ukr.net

ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розглянуто історію створення, процес становлення та розвиток Інституту енциклопедичних досліджень Національної академії наук України. На основі архівних документів, що відклалися у процесі діяльності установи, показано етапи становлення Інституту енциклопедичних досліджень від невеликого Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України до повноцінного інституту в структурі Національної академії наук України.

Ключові слова: Інститут енциклопедичних досліджень, Координаційне бюро, Енциклопедія Сучасної України, Енциклопедія українознавства, енциклопедистка, енциклопедія.

Постановою Президії НАН України від 14 квітня 2004 р. №121 в результаті реорганізації шляхом злиття Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України (КБ ЕСУ) та Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України було створено Державну установу «Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України» (ДУ ІенД), який перебуває у віданні НАН України та входить до складу Відділення історії, філософії і права НАН України [1, арк. 123].

Але історія становлення нового інституту не розпочиналася з нічого і його назва не виникла просто так. Фундамент для нового інституту був закладений ще на початку 90-х років ХХ ст. Розпорядженням Президії НАН України №329 від 5 березня 1996 р. було створене Координаційне бюро з питань підготовки та видання Енциклопедії Сучасної України на правах структурного підрозділу Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України.

Відповідно до постанови Президії НАН України від 5 листопада 1997 р. №374 Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України отримало статус самостійної науково-дослідної і науково-методичної установи з правом юридичної особи при Президії НАН України. Керівником КБ ЕСУ було призначено кандидата філологічних наук М. Г. Железняка [1, арк. 3]. Початковий штат співробітників КБ ЕСУ складався з чотирьох осіб. Новостворене КБ ЕСУ розпочало роботу з підготовки

методичних матеріалів для створення енциклопедії, яка буде охоплювати столітній період усіх сфер життєдіяльності країни. Нова енциклопедія отримала і нову назву – Енциклопедія Сучасної України.

Проте питання щодо створення української енциклопедії постало в Україні відразу після проголошення її незалежності. Стало можливим ознайомлення з Енциклопедією українознавства, що колись здавалася не лише недоступною, а й однозначно ворожою. Уже в 1993 р. було здійснено два перевидання Енциклопедії українознавства – одне у Львові під егідою Наукового товариства ім. Шевченка, друге у київському видавництві «Глобус».

Загалом ідея створення Енциклопедії українознавства належить Аркадію Жуковському – іноземному членові Національної академії наук України, професору Сорбони, довголітньому голові Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. На початку 90-х років ХХ ст. він запропонував зробити «невеличку енциклопедію на 3–4 томи» як доповнення до вже згаданої Енциклопедії українознавства, виданої в діаспорі в 1950–80-х роках під редакцією В. Кубійовича [2, арк. 8]. На його думку, енциклопедія мала охопити період 80–90-х років ХХ ст., насамперед роки перебудови та перші роки незалежності, містити статті про всі новітні події та явища, інституції, наукові та мистецькі напрями, а також відомих людей України [2, арк. 9]. Планувалося видати третю частину Енциклопедії українознавства (ЕУ–3) до 80-річчя заснування НАН України, яке відзначали у 1998 р. Перший робочий зошит (літера А) було підготовлено та приурочено до ювілею НАН України. Але, як засвідчив досвід, доповнити існуючі енциклопедії не так просто, тому що вони – вже завершений, самодостатній продукт.

Ще у 1947 р. Наукове товариство ім. Шевченка прийняло рішення про створення Енциклопедії українознавства. Перша частина цієї праці дістала назву ЕУ–1. Вона складається з 3-х томів, що охоплюють за тематичним принципом усі галузі українознавства. Очоловали редакційну колегію ЕУ Володимир Кубійович та Зенон Кузеля, серед авторів: Наталя Василенко-Полонська, Дмитро Дорошенко, Іван Огієнко, Роман та Степан Смаль-Стоцькі та інші українські діячі, які через примхи долі опинилися в еміграції. ЕУ–2 – це друга частина енциклопедії, словникова, що складається з 10-ти томів.

А. Жуковський планував видати та наповнити ЕУ–3 не лише новими статтями про події та нові реалії останніх років існування СРСР та перших років незалежності України, а й доповнити новою інформацією чимало статей, поданих у окремих 10-ти томах ЕУ–2. Це вносило плутанину, бо ЕУ–2 творилася протягом 37-ми років, статті на перші літери абетки були написані в 1950-х роках, з того часу на момент започаткування ЕУ–3 минуло понад 45 років, тому доповнювати ці статті було складно. Крім того, читачеві потрібно було мати комплект ЕУ–2, яку тоді лише розпочало перевидати НТШ у Львові. Виникла дискусія серед членів ініціативної групи, яка утворилася у складі Комітету з питань науки і культури при Президії НАН України (КНК), щодо статусу, структури та наповнення ЕУ–3 [3, с. 52].

Аби чітко усвідомлювати всі етапи створення Енциклопедії Сучасної України та всіх учасників цього клопітного процесу, варто сказати кілька слів про Комітет науки і культури при НАН України, який був створений